

نورک یوردی

[اون آلتجی سنه]

نورک اوهاقلری مرکز هیستی طرفنده نشر اولتور.

جلد ۵

تموز ۱۹۲۷

نومرو ۳۱

یگی آذری ادبیاتی هفتده

۱۹ نجی عصرک ایکنجی نصفندن زمانمزه قدار

آذری ادبیاتی تدقیق تجربه سی

آذری ادبیاتک تاریخی انکشاف سیری — روس استیلاسی،
ادبیات ده تجدید و میرزا فتحعلی آخوندوف — آذربایجانده قاپیتالیزمک
استقراری، آوروپائی مناسبت و ذهنیتلر و (۱۹۰۵) اختلالی —
آذربایجان حرشده دونوم دوره سی و فیوضات مجموعه سی — علی بک
حسین زاده، محمد هادی و حسین جاوید — خلقجی ادبیات — ملا
نصرالدین مجموعه سی و صابر — خلقجی ادبیاتده شعر، صحنه و نثر —
۱۹۱۸ نجی بیل اختلالی، و آذربایجان — « مساوات » دوری
و ادبیاتی — بوکونکی ادبیات — آذربایجانک « سوو بهت » لشمه سی
و ادبیاتده کی بمران — صاغ ادبیات و جیفیه داشلار — « کنج قیزیل
قلملر اتفاق » و آذربایجان ادبیاتک کله جک انکشاف خطلری .

— ۱ —

برائے غاضی

۱۹ نجی عصر، بر جوق ماتلر ایچون تجدید و انتباه عصری اولدینی کبی،
قرون وسطائی بر قورولوش و ذهنیت له یاشایان آذربایجان ایچون ده بر تکامل
و دیکشمه صحنه سی تشکیل ایتدی . آلتی عصره یاقین بر مدن دنبیری ایران ادبیاتی
خطلری اوزرنده انکشاف ایدن آذری ادبیاتی ده، ۱۹ نجی عصرک ایکنجی نصفندن
اعتباراً، کندی استقامتی تبدیل ایدمده ک غریبلی لشمک و عصر یلشمک یاشلادی .

دکل ساده ادبیاتک موضوعی ، وحقی لسان ، شکل ، نوع (ژانر) و عمومی روح اعتباریله ده تمامیه باشقه یکی بر ساحه یه کیردی . البته بو آندن اعتبار آذری ادبیاتی یکی بر دوره کیرمشدرکه بو ، بر طاقم مرحله لر و دیکشمه صفحه لری کیره رک بو کونه قادر دوام ایدر .

فقط ، البته ، بو یکی دوره یه قادر آذری ادبیاتی واردی . آلتی عصرلق بر مدت اینجند یاشایان بو ادبیاتک ، بز بوراده ده تفرطانی ایله مشغول اولاجق دکلر . اونک عمومی حرکت وانکشاف سیرینی آیدینلانا جق بر قاج سطرله اکتفا ایدر جکز . چونکه ، مثلاً ادبی لسان و جغرافی - تاریخی محیط مسئله لری نقطه نظرندن ، دره بکلک دوری آذری ادبیاتک آناجیز کیرلی تثبیت ایدله دجه ، یکی ادبیاتک ده برجوق خصوصیت لری آکلا شیلماز . بوندن دولایی ، آشغی ده کی بر قاج سطرله اسی آذری ادبیاتک بو کونه قادر اولان انکشاف سیرینی ایضاً ، جالی شاجنز .

روس تور کولو غلرندن بروفه - سوره آ . ن . سامویلوویچ ، « تورک خلق لری نکل ادبی دیل لری نکل انکشافی ، موضوعنده کی درس لرنده ، اورخون - طورقان ، کاشغر . خوارزم - سیر دریا و چغتای ادبی دیل اوجاقلرندن باشقه ، برده کوچوک آبا (باخود یاقین شرق) ادبی دیل اوجاغی ذکر ایدیور . بروفه - سور سامویلوویچ کوره ، سلجوق ، عثمانلی ، آذری ادبی دیل و حرکت لری البته ، بوسوک یاقین شرق ادبی دیل اوجاغنک اوج - تنوندن و تکامل دوره لرندن عبارت در . متقابل مناسبت لره یکدیگر یله دائمی بر رابطه ده بولونان بونوچ ادبی لسان دن ، سلجوق لری دوره کی لسان ، عثمانلی ادبی لسانک تملی تشکیل ایندی کی ، آذری و عثمانلی قومی ده معین بر اوغوز منبعندن چیقمش ، بر مدت مشترک بر حیات یاشادقن صوکر ، مختلف تاریخی سیرله آیرلش و اوندن صوکراده یکدیگر یله صیقی مناسبتده بولونمشدر لر .

عثمانلی و آذری ادبیاتی تام صورتله آیران و هر برینه معین و مستقل بر انکشاف یولی کوسترمن اک بویوک سبب ، غربده عثمانلی ایمپراطورلنک ، شرقده

ایسه صفوی خاندانک تشکلدن عبارت در . معین اقتصادی و تاریخی سبیلک نتیجه سی
اولان بو ایکی حاده ، طیبی بر صورتله یاشایان و سیر حائده بولونان ایکی ادبی
دیلاک و حرکک مرکز قاطی حانی آلاق ، اولرک آنا سجه لرینی تعین ایتمدر .
[کورولی زاده محمد فواد ، فضولی : حیاتی واری]

بو صورتله ، صفوی لک تشکلدن صوکرآ ، آذری ادبیاتی و ادبی دیلی تام
معنایله بر مستقل اجتماعی مؤسه اولارق انکشافه باشلامش و بو کونه قدار دوام
ایتمدر . فقط بو انکشافک نتیجه لریدرکه ، بزه آذری ادبیاتک اساس سجه لرینی
وطالعی ایضاحه یاردم ایده جکدر .

باشلیجه اولارق ، بزه بو انکشافدن دوغان ایکی نتیجه کورریورز : بونلردن
برنجیسی ، آذری ادبی دیلاک ساحه اعتباریله کیتدکجه طارالماسی واک نهایت بو کونکی
قفقاسیا آذربایجانی ساحه سه (سوویت آذربایجان جمهوریتی ، نخجوان جمهوریتی ،
کورجستان و ارمنستان سوویت جمهوریتلرنده کی تورکر) عائد بولونمای در .

آذری ادبیاتی تاریخی لایقيله تدقیق اولونمادینی حائده بیله کورریوررکه ،
ایلاک آذری ادبی دیلی بر طرفدن خراسان ولایتی ، عراق ، شرقی آناطولی ،
ودیکر طرفدن ده ایران و قفقاس آذربایجانده کندی موجودیتنی کورترمشدی .
بو ، بالخاصه صفوی خاندانک « آلتون دورر » نده اک بویوک وسعته مالک اولمشدی .
فقط صفوی لک اقراضی ایله ، رسمی اولمایان « رسمی » حیاتی غائب ایده رک ،
آذری ادبی دیلی بر طرفدن تکیه لرک ، دیکر طرفدن ایسه آذربایجان درملک -
خاقلق لرینک مالی اولمشدی . بو صورتله او ، کیتدکجه محلی لشمش ، عمومیلکنی
غائب ایتمش ، و طار بر جرجیویه کیرمشدی . اون سکزنجی عصر آذری ادبیاتی
بونک ایچون بر مثالدر . آرتق بوزمان « نسیمی » خطایی ، فضولی ، حیاتی ، کبی
شخصیتلر ، برلرینی « واقف » و دادی ، کبی خاقلشمش و محلی لشمش ادبیاته ترک
ایتملر در .

روسیانک قفقاس آذربایجانی استیلاسی (۱۹ نجی عصرک ایلاک اون سنلری)
ساحه اعتباریله طارلاشا حاده سی داها قوتلندر مشدی . بر بارجاسی ایران آلتده

قالان و ملی حرثی ایران شیخی لکی ایله جرجیوه ان آذربایجانک، دیگر پارچاسی یعنی شمالی قسیمی روس استیلانسه معروض قالارقی یکی بر اجتماعی حیانه کیرمشلردی. ایران آذربایجانده نه قادر ملی وحدت بوزولارقی ایران حرثی قارشینده منلوب اولیوردی ایسه، اوقادارده قفقاس آذربایجان قرون وسطائی حیات اتقاضدن تمیزلینور، آوروپائی اجتماعی مناسبتلرینک دوغماسینه منتظم بر علی حرث وجوده کایوردی. بالخاصه آذربایجان ادبیاتک اون دو قوزنجی عصرک ایکنجی نصفدن بو گونه قادارکی تجدد صفحه سی، بونک بویوک بر مثالی در. میرزا فتحعلی ایله باشلاپان بو ادبی حیات، آرقی تمامیه کندب- فی ایلری آتمش، ایران آذربایجانده کی قسندن بک ایلری کچمشلردی. شبهه سزکه آذربایجانده روس استیلانیه وجوده کان آوروپائی اجتماعی مناسبتلرله بونی تقویه ایدمک کندی آرقانی سوروکله بن اقتصادی انکشافک وقایتا ایزمک مملکتده دوغوردینی اجتماعی طبقه لسه، بونک اک بویوک سببی در. بونک نتیجه سنده، آذری ادبیاتی و ادبی لسانی، بالکمز شمالی آذربایجانده منحصر بر حادثه و مؤسسه حاله کیرمشدر. ایسته بو، قید ایتمک ایسته دیکمز ایلک نتیجه در.

ایکنجی نتیجه ایسه، برنجی ایله مربوطدر و اوندن دوغمشدرکه اوده بوندن عبارتدر: آذربایجان ادبیاتی و ادبی لسانی، کندی منشأ قارده شی بولونان عثمانلی ادبیاتندن آیریلارقی باشلی باشه و مستقل اولارقی تکامل ایتمش، واک نهایت ۱۹۰۵ نجی ییل اختلالندن سوکرا کندی استقامتی دیکشدرمکینه اوکا دوغورو جه وریش، و بو کونکی حالده بر طرفدن اونسکه تام بیرلشهرمک، دیگر طرفدن اوکا یاقین بر وضعیت آلمشدر. ایضاح ایدم:

یوقاریدهده کوستر دیکمز اوزره، آذری ادبیاتی و ادبی لسانی، یاقین شرق ادبی اوجاغنک بر قولندن عبارت در. اولجه، بو اوجاغنک ایکنجی قولی بولونان عثمانلی ادبیاتیه بر وحدت تشکیل ایتدیکی حالده، مختلف تاریخی سببلرله آیریش و مستقل بر حیانه باشلامشدر. بو حیات، کیندیکه علی لشهرک تمامیه دینجک قادار عثمانلی ادبی لساندن آیریش و بو حال ۱۹۰۵ اختلاله قادر دوام ایتشدی.

تا «نسی» دن باشلیق «فضولی ، خطایی ، حیپی ، واقف ، ودادی ، سید عظیم ، میرزا فتحعلی آخوندوف» کی شاعرلر و محررلر بودورمک خصوصیتی این کؤستره بیلیرلر. لاکن ۱۹۰۵ اختلالی بر طرفدن ، و آذربایجانک داخلی ، محلی اجتماعی - اقتصادی تکاملی دیگر طرفدن اولق اوزره ، آذری ادبی دینک استقامتی دیکشیرمش ، غریبه دوغرو چهویرمندی. آذربایجانده «فیوضات دوری» آدلانان بو دونوش ، دوغرودن دوغرویه «آرتق فضولیلر ، واقفلر ، آخوندورفلر ، دکلر ، بلکه عثمانلی ادبیات جدیده خطریله و خصوصیتلریله انکشافه باشلامندی . «علی بک حسین زاده» ایله آذربایجانده باشلایان بو ادبی جریان ، معاصر آذربایجان ادبیاتنک وجوده کلمه سیله بک علاقه داردر. «محمد هادی ، حسین جاوید ، ا. جواد ، جعفر جبار زاده» و سائر کی آذربایجان ادبی شخصیتلری بو دورمک ممثلریدر . لاکن اسکی ادبی دیل جریانی ، «یعنی میرزا فتحعلی» ایله باشلایان ادبیاتده کندی فعالیتنی دوام ایتدیردی . «ملا نصرالدین مجموعه سی» باشده اولق اوزره «جلیل محمد قلی زاده ، صابر ، غمکار ، سعید اوردوبادی ، علی عباس مذهب ، علی نظمی» کی شاعر و محررلر یئشدرمکه برابر ، «نجف بک وزیروف ، ریمان تریمانوف ، سلطان مجید غنی زاده ، عبدالرحیم بک حقویردوف ، یوسف بک چین زمینلی ، و سائرلری کی نازلر یئشدیردی .

بز اساس اعتباریه بو مقاله ده یکی آذربایجان ادبیاتنک انکشاف مرحله لرینی تعقیب ایتمک و بو خصوصده قارملر مختصر معلومات ویرمک ایتدک. یوقاریده کی ایضاحادن مقصدیمز ایسه ، اولجه آذربایجان ادبیاتنک XIX نجی عصره قدرکی انکشافنی قارملر خاطر لاتمق ، سوکرا ایسه آذربایجان ادبیاتی ترکیبیه نه آکلا دیلمیزی و نه آکلاتمق ایتدیلمیزی تمیین ایتمک دی. ایضاحاتمزدن ده آکلاشیلا یینی اوزره ، بز ، یکی آذربایجان ادبیاتی ایله یالکیز ۱۹ نجی عصرده روس استیلاسه اوغرایان شمالی آذربایجانده وجوده کلن و یاشایان آذری ادبیاتی آلیورزه بوراده ، ایران آذربایجانده کندی کندینه قبالی بر صورتده دوا ایدم «مسجد ، مرنبه

وتکيه، ادبیاتی تدقیقی ساحه‌سندن چیقاریپوروز . چونکه، طنزجه، قافقاس آذربایجانک اجتماعی بنیه‌سی، روس استیلا‌سندن بو گونه قادار اوقادارد کیشمنی و بونک نتیجه‌سنده ایران آذربایجان‌سندن اودرجه آیراش که، بوا یکی مملکت‌ده کی ادبیاتلری برکدیرمک، عالماً دوغرو اولاماز . اولجه واحد بر ادبیات تشکیل ایندکلی حالده صوکراده آبرلدقلری ایچون، بونلرک هر برخی آیریجه تدقیقی ایتمک داهنا علمی اولور، قناغنده یز .

II

میرزا قنعلی‌ده فیوضه قادار

-۲-

روس استیلا‌سی، آذربایجان‌ده کی قرون وسطائی حیاته ایلمک ضربه ایدی . چونکه روس استیلا‌سی، بر طرفدن مملکتک بوتون اقتصادی دامارلری ائک آلدقدن صوکر، آذربایجان‌ده کی خانقلری و دره بکلک‌لری رسیتدن چیقارمشدی . آرتیق بو صورتله هر آذربایجان شهری و قضاسی بره دره بکه، هالک اولارق یکدیگر بیه دائمی برجدالده بولونمور، مملکتک اقتصادی و اهالی‌سی بو صورتله عمو سوق ایدیوردی . روس استبداد و حاکمیتی مملکتک اساس قانون و بریحی‌سی اولمشدی . روس استیلا‌سنگ آذربایجان‌ده کی ایکنجی نظامی‌ده، آذربایجان‌ده آوروپائی-روس اجتماعی مناسبتلرینک، آوروپا بورژوا مناسبتلرینک کیرمه‌سنده ایدی . شبه‌سز که ایلمک صبراده بو، آذربایجان‌ده امتعه شککنده کیرمنش، خلق ایچنده اولماسه، ده اسکی فه‌ثودالیزمک انقاضی بولونان بو پوک‌بک‌لر، ملکدارلر و اسیلازاده‌لرک آراسنده کنیشامکه باشلامشدی .

بوا یکی - سبب، ذاتاً ایچندن جورومکده اولان قرون وسطائی آذربایجان اقتصادیاتی بر طرفدن، منویاتی ایسه دیگر طرفدن ییتمه و اوجورومه آغغه کافی ایدی . شیملک و دیگر کوچوک مذهب‌لر و طریقت‌لر شککنده خرافات‌له دولو

بر عقاید موہوماتیلہ آذربایجانده یاشامقده بولوتان ایران مدنیتی ده ، بونکله ایلاک
ضربہ بی یمنس، وکندی برینی یاواش اوروپائی روس مدنیتہ ترک ایتمک باشلامشدی .
روبیاده (قرہ پوستوی حقوقی) نک لغوی (1860) وقایتالیزم اقتصادیات
وسایتک سرعتی انکشافی ، آذربایجان دہدہ آبی بر ساحہ بولمس ، واورادہ کی
تجدیدی قوتلندیرمشدی . چونکہ آذربایجان، نفت معدنلری ، کوی اقتصادباتی
وسائر طبعی ثروتلری ایله ، بوکاکارشی بک قبول ایدیجی بر استعدادہ مالک دی .
نت کیم بوبلہ دہ اولدی . و آذربایجانده ایلاک دفعہ ملی دہ اولماسہ برہرور، قاپیتالیزمی،
استقرار کسب ایدہ رک کنیشلیدی، وداها سوکراہ ملی قاپیتالیزم، صفحہ نہ کیردی .
روس استیلاسیلہ آذربایجانہ امتعہ شکندہ کیرمن بورژوا حرثی ومناسبتلری،
ایلاک زمانلر بکار واصلزادہ لر آراسندہ انکشافہ باشلادینی حالده ، مملکت اقتصاد
دیانتک قاپیتالست لشمہ ییلہ آذربایجانده وجودہ کلن تجارت بویژو آذری صنفہ دہ
تفرؤ ایتمشدی .

ایستہ «میرزا فتحعلی» یلہ باشلیان آذری ادبیاتی ، روس استیلاسیلہ آذربایجانہ
کیرمن اوروپائی بورژوا مناسبتلرینک دوغوردینی ادبیات در . بو ، ثوبلہ بر
ادبیات درکہ ، مملکت دہ داها یکی باشلیان تجددک بر افادہ جیسی اولقلہ برابر ،
مفکورہ سی طائیدینی بوروقرائلرک ، بک ومیرزالرک حیاتی طرز تلقی لرندن
ایلری کیدہ مہ یور . دقت ایدیلسین کہ «میرزا فتحعلی آخوندوف» اثرلری وجودہ
کلیرکن ، روپیاده داها «قرہ پوستوی حقوقی» الفسا ایدلمہ منس ، و آذربایجان
اقتصادباتی ایسہ هنوزابتدائی بر حالده ایدی . چونکہ «میرزا فتحعلی» ازلری ۱۸۵۹ دہ
باصیلدینی حالده ، روسجہ ترجمہ لری اوندن بر قیج ییل اول نشر ایدلمشدی .
ایستہ بوندن دولایی «میرزا فتحعلی آخوندوف» آذربایجان تجدد ادبیاتنک ایلاک
مرحلہ سی اولارق آلیمالدر . ذاتاً اونک بوتون مزیتلری دہ بوندن دوغور .
آوروپالیلاشا ، مرنیشمہ احتیاجی آذری ادبیاتہ ایلاک ، نانی ویربرکن ، اونده
بوتون کندی دنیا کوروشنی دہ مرکز لشدیرمنس ، اونی قرون وسطائی ادبیاتہ
قارشی قویعشدی .

یوقاریده ده دیدک که : روس استیلاسی آذربایجانہ آوروپائی مناسبتلری اتمہ واسطہ سبلہ سوقشدی . یعنی آذربایکاری اتمہ لر ، ییہ جک ، کیہ جک و سوس شیلری آذربایجانک کندینده استحصاال ایدلیور ، بلکه دوغروندن دوغرویه یاروسیدان ، یاخود روسا طریقہ آوروپادن کنیریلیوردی . بویله جه آذربایجان روس اقتصادیاتی ایچون هم آبی بر ساتیش بازاری، هم خام مال منبی اولمشدی . بو مناسبتلرک اک کهنیش بر انکشاف کوردیکی اجتماعی طبقه ، اولا بکتر ، وروس اتمہ سی ایله آذری کوبیلوسی وخلق آراسنده واسطه جیاق وظیفه سی ایفا ایدن آذری تجارت بورژوازیسی طبقه سی ایدی . نتیجه ده ، هر ایکی طبقه ده ، روس اتمہ و تجارتنه هم سیاست و هم ده اقتصاداً محتاج بر صنف حاله گلشدی . چونکه بونلر یالکز اقتصادی بر واسطه جیلق یاسور ، و مستقل بر وارانه مالک اولامایسده بونده بویوک رول اوینیوردی . اوزمان بو صنف لر عادتاً روسی وروسلرک بر آلتی اولمشدی . چونکه آالرنده هیچ بر اقتصادی رقابت بولونمادینی وکینسک ایچون روس تجارتنه احتیاجلری اولدینندن دولای روسلرک واقدی، لکی محکم لشیوردی .

عینی صنف ، دیگر طرفندن ده خلقده کی قرون وسطائی حیاتی یاشاتمغه جالبشان روحانیلکه قارشى امانسز دوشمان کیلمشدی . چونکه روحانیلک ، مملکتده کی غریبلشمه نی ابدیلشدیرمک ایسته یین بورژوا صنفه قارشى قویبور ، آلنده کی مذهب ، دین ، تعصب کی آلت و واسطه لرله خاقی کندى طرفنده ساقلیوردی . اینست بوندن دولای یکی دوغان بورژوازی اساسی مبارزه مرکز قلعی بوروحانیلک ، درویش لک ، سیدلک اوزرنده بولوندینندن مجادله شدتلیوردی . « میرزا فتحعلی ، ادبیاتنده کی اساس دقتک قرون وسطائی حیات وذهنیتله مجادله جبهه نه و برلدیکی ده بوندن دولای ایدی .

«میرزا فتحعلی» ، آذربایجان محیطک ، ذهنیتک ، حقوق شکلرینک ، دین خرافاتنک ، جهالتنک ، معارف سزلکنک ، سوک تعمیرله اجتماعی بنیه سنک بوتون

وارلنی تشریح ابدیور، شدتلی تنقیدلرله اونی ییقمق استیوردی .
 حالیوکه استیلاجی روسلر قارشى «میرزا فتحعلی» ده بر تک جمله ده یوقدی .
 چونکه او کندبسی برروس جینوونیکى (حکومت مأموری) اولدینی کبی، مفکوره
 وذهنتی طاشیدینی متفده بو مأمورلرک هیئت مجموعه سی وعلاوه اولارق واسطه جی
 تجارت بورزوآزبسی ایدی . بو طبقه لرک ایسه روسلرله هیچ بر دوشمانلر اولمادینی
 یوقاریده قید ایتشدک .

بوندن باشقه اوزمان آذریلر بر «ملت» اولارق تشکل ایتشده دکدیلر . چونکه
 تاریخک وسوسیولوژینک واصل اولدینی نتیجه بودرکه «ملت» مفکوره سی، آوروپاده
 اولدینی کبی شرقده یالکز ملی قاپیتالیزمک استقراریله باشلار . قرون وسطائی
 مناسبتلر واجتماعی بیه ، «ملت» جیلکی قبول ایتمز . آوروپاده ملیتک، ملتجی لکک
 رونه سانس دن صوکر اورتیه چیقما سی ده بوندن دولانی در . تورکیه ایسه بوکا
 الک آبی بر مثالدر . اوزمان آذربایجان ده قرون وسطائی برجامه اولدینی ایچون
 دینی برقوله قیف دی . شعور ملی دکل، دینی ایدی . برینه «نه ملتک؟» دییه صورولدی
 «مسلمانم» جوابی آلیردی .

دییه جککزکه روسلرله آذربایجانلیلر آراسنده دینی آبریلق واردی . بواونلرده
 بر خصومت وجوده کتبره مزمی ایدی ؟ اولاً ، دینک سیاسی مناسبتلر واقصادی
 ایشلر اوزرنده کی تأثیرینک درجه سی تاریخ ندقیقانی کوستردی . تاریخ اثبات
 ایتدی که، دین، ایکی ملتک اقتصادى مناسبتلرنده قطعی وحاکم بر نفوذه مالک دکدر .
 بوندن باشقا میرزا فتحعلی ادبیاتی دوغوران صفک دینی ده صاصیللق اوزره
 ایدی . یه «میرزا فتحعلی» بوکا آبی بر مثال اولاییلر . اونک دینی ذهنتی ده اُسکی
 جرجیوه سی قیرمش ، یکیشمش دی . او ، لائیق بر شخص اولمشدی [میرزا
 فتحعلی نک مکتوبلرینه مراجعت] .

ایکنجی سی، دینی- مذهبی خصومت یوق دکادی . فقط بو ، خلق کتله سنده ،
 روحانیلر زمره سنده ایدی . حالیوکه بو حرکننده اساس عامل خلق کتله سی ،
 کویلوویارو حانیلر دکل، بلکه یوقاریده کوستردیکمز کبی، معین بر صنف کزیده نردی .

- ۴ -

بو صورتله آرتقی آذری ادبیاتی «دیوان» یولندن جیقارق ضربیلله شمشدی .
واقعا قرون وسطائی دیوان ادبیاتی تمامیلله تولش دکلدی . یوقاریده کوستردیکمز
کبی، آذربایجان خاتلقلری زماننده محلی لاشمش ؛ خلقلشش ، خاق دیلی ، وزنی
وحیاتنه یاقینلاشش بولونان آذری دیوان ادبیاتی شیمدی ده کندی فعالیتنی دوام
ایتدیرمک اوزره ایدی .

«ذا کر» وائرلری بونی ائی کوستریبور . «آذربایجان ادبیاتی تاریخی مانه ریالاری»
نامی آلتنده با کوده نشر اولونان «فریدون بک کوجرلی» نك آرلرنده بوزمه
شاعرلرینک بر جوخی کوسترلشدر . بونلردن بالخاصه «عاصی» وقا ، قدسی ، نباتی ،
ناظر ، سید عظیم شیروانی ، بو ادبیات زمرة سنك اك ایلری کلنلرندن در . دقت
ایدیله جک اولورسه کوروله جکدرکه ، بو ادبیات اك صوك وبارلاق مثلنی «سید
عظیم» ده بولدینی حالده ینه موجودیتیه دوام ایتشوبو کونه قدر بیله کلوب چیقیشدر .
بوگون آذربایجانده دیوان صاحبی «میرزا جلال یوسف زاده» ، عبدالحق جتی ،
صمد منصوره ، وائرلری واردرکه ینه دیوان دولدورمقده درلر .

لاکن بونلرک ادبی حیاتده اهمیت قالمادینی ایچون ، بزده بوخصوصده داها
زیاده یازمیاچقز . ضربیلله شن ادبیاتک ایلک خصوصیتی «شکل» مثله سی در . اُسکدن
بری دوام ایدن ادبی شکلر یرینه ، بوسفر یکی لری کجش ومثلا ایلک دفعه
پیهس - قومهدی شکلی ایله حکایه طرزی آذری ادبیاتنه کیرمشدی .

شعر ، اولدینی کبی ، «واقف» و «ودادی» زماننده کی حالیه قالمشدی . حتی
ادبیاتیه یکی شکلر کتیرمن «میرزا فتحعلی» ده شعرلرینی اسکی طرزله یازمش واونی بویه
صافلامشدی . آشاغیده کی پارچارک مقایسه سی بو خصوص ایچون بر فکر ویرمه بیلیر :

واقف بویه یازیور :

«بزم بو دنیا ده نه مالز وار ،
نه ده ایوده صاحب کمالز وار .
(واقف) نوکونه که کمالز وار .
اللهه شکر که کالده بوقدر .

«ذا کره کاترلری ایسه تام اونک کبی در :

علمار یوز دونده روب خدادن ،

اوسانماز بر لحظه جوروجفادن ،

باشی عمامه لی سید ملادن

طاعتده اولی در اوقاتما قورشا ق .

«میرزا فتحعلی» ایسه عین طرزده یازیور :

منده کرچه وار برآز کنام

سن کیت حضورینه اول عذرخواهم

سویله که ای شام ، ای قبله کام

اینجیه کر ایندم شکایت اطهار .»

لا کن دیگر جهلر بویله قلمادی . قومه دیارله تیارو- صحنه ادبیاتی طرزی ،

«آلدانمش کواکب» له آوروپائی حکایه اصولی آذری ادبیاتنه کیردی . .

میرزا فتحعلی قومه دیلرنده «مولیه ری» نمونه آلمش ، اونک آذربایجانلی برشا کردی

کبی ، آذری شایسته کی مولیه ر تیلرینی صحنه یه حصارمش وتشریح ایتمش در .

بوتونک اکیلرندن صاییلان «ملا ابراهیم خلیل کییا کر» و «حاجی قارا»

تمامیله حقیق حادثه لر اولدینی کبی ، یالکز اوزمانکی آذری حیانه عاقددرلر .

شبهه سز که روسلرک مشهور «غوغول» نی طانیان آخوندوف ، اثرلرنده اونندنده

ملهم اولدینی کبی ، اساس اعتباریله ابداعنی کندی محیطه مدیوندر . بوندن دولایی

درکه ، «آخوندوف» ، یکی آذری ادبیاتنک ایلك بویوک ره آلیستی در .

«میرزا فتحعلی آخوندوف» آذری ادبیاتنه قومه دی پیس طرزینی کتیره رک

بوتون برنسل آذری ادیبلرینی بونکله حرکت ایتدیردی . شعرا یکرمنجی عصرک

ایلك اون سمنه قدر صوصمشدی . «سید عظیم» حابه آلینازنه ، آذری شعری

یوقدی . خالبو که پیس-درام شکلی کتدیکه که نیشلیوردی ؛ او ، بوکونه قازار بیلا ، آذر

بایجان ادبیاتنده اک حاکم برادنی نوع ارلاروق یاشامقده در . میرزا فتحعلی دن صوکر

آذری ادبیاتنک اک بویوک سیالری بولونان «نجم بک وزیروف» ؛ نریمان نریمانوف ،

عبدالرحیم بک حقو و وزیروف ؛ جلیل محمد قلی زاده ؛ حسین جاوید ؛ سعید اوردوبادی ،

تورک یوردی - ۳۱ - ۳

جعفر جبار زاده، اک این یازیلرینی محنه ادبیاتی شکنده وجوده کتیرمشلردر .
شبهه سزکه بونده اساس رولی آذربایجان اجتماعی حیانتک بعض خصوصیتلری
اوبنادینی کبی، میرزا فتحعلی آخوندوفک تأثیری ده مهم در .

آذری ادبیاتنده نثرده یوقدی . غرب حکایه طرزی ده ینه آخوندوفک دالداتس
کواکب، ایله کلدی . شرق استبدادی وقرون وسطائی اسقولاتیک ذهنیتک بر
نمونه اولان ایران سرائیک کوچوک بروقه سنی کوستره ن بو حکایه، کندی زمانده
ایلری آتیلش بویوک آدملردن بری ایدی . شبهه سزکه اونک لسانی، همومیتله «میرزا
فتحعلی» نک لسانی کبی بوکون سه ویلزوقوالانیلاماز . لاکن بو، اوزمان بر انقلابدی .
ایران قزینک طنطنه لی ، ششمه لی عظمتی آتارق ثویله ساده بر نثره و حکایه اصوله
کچمک، بویوک بر انقلابدی که، آجدینی یوللره دیگر آذری ادیبلرینی کوتوره بیلدی .
«حسن بک ملک اوف زردابی» نک غزته دیلی ایله «محب بک وزیروف، نریمانوف،
غنی زاده ، حقیردوف» و ملا نصرالدین نثرلری بونک بردوامندن باشقه برشی
دکلدر . حتی کوچوک حکایه لر صاحبی «چمن زمینی» نک نثری ده اوندن
اوزاقلشامشدر .

- ۵ -

«میرزا فتحعلی آخوندوف» ادبیاتک بارز سجه سی خلقه جیلقدر . ایترلاند،
ایتر اسلوبده، ایتر سه وقعه لرده، شخصلرده، هپ بو کوزو کور . آخوندوف، خاق
اک یوکه ک طبقه سندن باشلا یارق اک آشاغی سه قدر بر «کل» حالده آلیورو اونی
اثرلریک اساس موضوعی عد ایدیوردی . چونکه بو، بر قاج نقطه نظرندن
لازم دی . بر دغه قرون وسطائی جمیت مناسبتلری و ذهنیتلری ایله مجادله مجبوری
ایدی . بو ذهنیت و مناسبتلر ایسه بالخاصه خلقده، کوچوک آلیورجیلر (اصناف) ایله آل
صنعت کارلری و کوبولر آراسنده حاکم دی .

بوندن باشقه بو ادبیاتک یاراتچی سی بولونان صنف و طبقه، یکی جینوونیکلر
(مأمورلرله) تجارت بوزرو آزیسی، خلقندن آیریلامادینی کبی اونی اداره اتمکده
مجبوردی . اکی قورولوش و ذهنیتی افلاس ایستدیرمک ایچون، خلقی اوندن اوزا .

قلاشدرمق و ایسته نیلن استقامته سوق ایتمک لازم دی . مثلاً، تحصیلیه مانع اولان روحانیلرک عکسه خاقی یکی تصور اصوللریله تنور ایتمک و اونلرک آراسنده موجود بر جوق فنا حادث لری ، خصوصیتلری ، غنفلری ، جهالتی و اجتماعی خسته لقلری . آجوب کوسترمک لازم دی که، خلق بوتلرک ممثلی بولونان روحانیلکه قارشلی نفرت دوبهرق «معاصرلاشما» بولنه کیرمن . بوصفلارک پشته طاقیلسون! بو، اوزمان لازم دی . چونکه بورژوالاشان بک لر و میرزالار ایله « بورژووا» صنفی ، اوزمان انقلابچی بولوندیگی کبی کندی حاکمیت و تفوقنی قورمق ایچوندده خلقه محتاجدی . ایسته بوندن دولایی، اودور آذری جمیعتده، اساس فعال کتله خلق اولارق کوستریلیوردی . «میرزا فتحعلی» اثرلرنده ده خلقک بوموقی حائز بولونماسی بوندن دولایی ایدی . بینه بوسیله ایدی که آذری ادبیاتی یکی بردوره «خلق جیلوق» جریانیله کیرمشدی . لاکن البته که بو خلقجیلوق، خلقی حاکم ایتمک ، اونی جمیعتک اساس قانون و یریحی طبقه سی حاله کتیرمک دکل ، بلکه اوندن موقت بر زمان ایچون استفاده ایتمک ایچوندی . نیته کیم بویله ده اولدی ؛ و آشاغیده کوره جکمز اوزره ، بشنجی ییل اختلالدن سوکرا آرتق آذری بورژوا ادبیاتی خلقجیلوقی بوتون بوتون یراقارق موضوع ولسانده ، شکلده بیله اوکاتمامیله ضد بر حال آلدی .

- ۶ -

یکی آذری ادبیاتی نک بو بویوک نجهده روحی ، آذری حیات و جمیعتکده . ترقیبی ایله ، قوتله نیور ، وزمان کچدکجه کندی سیاسی قطعی لشدیریلیوردی . میرزا فتحعلی اثرلرینک میدانله چیمندن یکریمی بش سنه قدار سوکرا ، آرتق جمیعت قدرتلرینک مقابل مناسبتری اوسکی حالده دکادی . شیدی آرتق عملکنک رهبرلکی ، انکشافه باشلایان آذری ملی بورژوازیسک ائله کچمشدی . بویله مملکتده معارفه اولان احتیاجی بویونیور ، یکی ضرورتلردوغورییور ، ییقیلماق اوزره بولونان و آرتق صولک نفسی چکن قرون وسطائی قورولوش و ذهنیت یرینه یکی بر قورولوش وجوده کتیرمک لازم اولدیگی کورولیوردی .

میرزا فتحعلی آدیبانی ایله آرتق اسکی ذهنیت لر سارصیلش ، واونک متفخ روحی میدان قونولمشدی. حالوکه شیمی، جمیتی اومتغن باطالقادن قورمارق ایچون اون یکی اساسلرله تنکیلاتلاندیرمق لازم دی. ایسته بو احتیاجلر ایدی که ۱۸۷۵ نجی ییلده ایلك آذری غزته-سک انتشاریه سبب اولدی : «حسن بك ملك اوف زردابی» اوزون ییللرله نشریه ماعده ایچون استدعاده دوام ایتدیکی غزته-سی، «ا کینچی» غزته-سی نشریه باشلادی. بو، ایسته نیلن قایه به یتشمک ایچون مراجعت اولونان اک ابی و مجبوری بر چاره ایدی. ینه او زمانلره دوشرو تانیس اولوغنه باشلایان یکی اصول مکتبلردن سوکرا، غزته-سک بویوک رولی واردی. مکتبک، یکی اصول مکتبک اوزمانکی آذری جمیته ناصل بر تاثیر اجرا ایده جکی معلوم در. مطبوعاتک ایسه، ظن ایدرسک، جمیتک تشکیلی و یاراتیلماسی اوغورنده ناصل بر صلاح اولدینقی، بالخاصه بو کونکی تورکیا جمهوریتی بک ابی آکلار. ایسته او زمانده، آذربایجانده بو ایکی موازی تجدد یاراتیلارق بوتلرک اُمکداشانی تأمین ایدیلیوردی. نته کیم آذربایجانده ایلك مکتب و تدریس مجددی اولان «سید عظیم شیروانی» نکه «ا کینچی» غزته-سند کی اشتراکی ده بونی کوستریوردی. بوندن باشقه، «ا کینچی» غزته-سی آذری منورلرینی بر مرکزه طوبلا بور، اونلرک معارفیلک اوغورنده کی خدمت لرینی تسهیل ایدیوردی. ینه بو زمانه دوشرو آذر-بایجانک ایکنجی میرزا فتحعلی سی اولان «نحیف بک وزیروف» ا کینچی غزته-سند موسقو وادن کوندردیکی یازیلرینی باصدیرمه. باشلامشدی.

— ۷ —

اولجه اولدینی کی آذری عیبطی و جمیته فکری حیاتی، شیمی دیده، ایلك درجه ده روسیه فکری حیاندن متأثر اولویوردی. چونکه بوکا بر طرفدن عذکتک سیاست روسیه به باغلی بولونماسی، دیگر طرفدن ایسه اورایه تحصیل کیده ن تورک کنجلیتک - بک آز مقدارده اولده - اوفکرلری آذربایجان طاشیالری ایدی. آذربایجانک بو تجدد حرکته، اوزمان روسیه حاکم بویوک بر فکری

جریان ده کندی تأثیرینی کو سترمه باشلامشدی . بوجریان روسلرک « نارودنیچه . ستوا » دیدکاری جریان دی که ، لسانزده « خلقجیلک » کلمه سیلله ترجمه سی ممکن در . لاکن ماهیت اعتباریه « نارودنیچه ستوا » بزم آ . کلا دیغمز خلقجیلک عینی دکلدر . اونک تمامیه باشقه بر معنا و خصوصیتی واردی . مثله نک آیدینلاشما سی ایچون ، روس خلقجیلانی حقه بوراده قیسه بر ابضاح ویرمک ، لزومسز اولماز ظن ایدرز .

روس نارودنیچه ستوا سی ، روس کویلو سنک ۱۸۶۰ نجی ییللرده « قره پوستوی حقوق » وقانون دن آزاد ایدیلشندن سوکرا وجوده کلش بر حاده ایدی . اصل کندی تام شکلی ۱۸۷۰ سنلرنده بولاشدی . ۱۸۸۰ سنلرنده ایسه ، آرتق کندی « ترقی برور » خصوصیتی غایب ایدرک ، آعره سیف بر جریان حالی آلمشدی . روس خلقجیلری ، اساس اعتباریه ، روسیه ده کویلو کتله سنک حاکم وره بر کتله اولدینی ، اولما سی لازم کلدیکنی ، یالکز روسیه کویلو حرکتلرینک روسیه جمیتک طالعی حل ایدر حکمرینی ، بوندن دولایده اساس اهمیتک کویلولره ویرمه سی لازم کلدیکنی ایلری سوریورلردی . چار روسیانک قرون وسطائی غنهلرله درلو اصول اداره سی ، اونک مدعش و متجاوز استبدادی ، خلقجیلری بیکدرمشدی . یوقاریدن هیچ بر یاردیمک کلمه به جکنه قانع اولان خلقجیلر ، جمیتی دیکشدرمک لازم کلدیکنی ، بونی ایسه کوی حیاتی دیکشدرمکه یا مق ممکن اولدینی ادعا ایدیورلردی . غایه لری روسیه ده سوبالیزم قورمق مثله سی ایدی . بونی ، اونلر کوی اقتصادیانک قولله کتشف لشدیرلمی ، کوچوک مساوی حقوقی جامعلر (روسلرک « اوبشچینا » دیدکاری) وجوده کتیرمکه آله ایتمه نک امکانه قناعت حاصل ایدرک بوتون دقتلری « کوبه » جویرمشلردی .

روس خلقجیلری ، چار روسیه سی اصول اداره سندن نمون اولما دقلری کبی ، غریبه کی حیاندن ده منفردیلر . اونلر ، آوروپاده قاپتالیزمک یاراتدینی فالتلری ، ظلملری ، استثمارلری کوره رک ، بو جمیت و اقتصاد سبته منک روسیه به کیرمه سنه هیچ بر صورته راضی اولیورلردی . اونلر دیورلردی که ، روسیا « قاپتالیزم » استحصال

اصوللی جمیعت سبسته منی آتلا یارق، یاشامه رق سوبالیزمه بکجه ییلیر. بوتک ایچون روسیه ده کی قاپیتالیزم صنایع و اقتصاد حرکتلرینی بوغغق و مملکت دن قوغغق لازم در. حالبوکه، روسیه ده «قاپیتالیزم» انکشاف ایدیوردی. او، بوتون کندی ضدیتلری ایله روسیه ده وجود بولیور، روسلاشیور، و مملکتک بوتون منویاتی ده قاپیتالیست لشدیریوردی. بو شایقی آکلایامیان «خلقجیلر»، طیبی درکه استقبالده هانکی صنفک روسیه جمعیته رهبر یولوناجغنی تعین ایده میور، معین برجیعت، اقتصاد سبسته می، حقوق نورماسی غایه لرینی طاشایان کویلولکی، اساس حرکت عاملی ظن ایدیورلردی. بوتلرک اک بو یوک ایده اولوغی و مرشدی «میخایلوفسکی» ایدی. بالا آخره بوتلردن «نشر» یعنی «انقلابی سوبالیست» لر دینیلن بر «نوروز» ندهیش، فرقه سی وجود بولمادی.

«نارودنیچه ستوا» نک، بزچوق مثبت نقطه لری ده واردی. بو، بر طرفدن منورلری خنقه آیندیریور، مطبوعاتی، ادبیاتی، مکتبی، معارفی خلقک منفعت اوینون بر حاله قویورلردی. حتی مثله احواله کلمشدی که، روسیه ده بر کویلو قبوله سی، بر غرب سراینه وکاشانه سه دیکشیرمک ایسته مین، خیالچی - ایده آلیست منورلر یتشمشدی. اوترجه (موزیک) دینیلن روس کویلونسک چارینی، اک قیمتلی آوروپا صنعت اثرلرندن یوکه کدی [اونلردن بری بویله یازیوردی]. «نارودنیچه ستوا» نک بو مثبت خصوصیتلری، روس جمعیته بو یوک منفعت لروپوردی. آذری منورلری ده آذربایجان ایسته بو مثبت خصوصیتلری کتیریورلردی؛ خاقجیلق جریانی بو صورته روسیه ده آغره سیف بر حاله بکدیکی حالده، آذربایجانده بروغره سیف برشکله کیرمشدی. بوندن باشقه روسیه ده کی بوتون سوبالیزم حرکتلری، فرقلر تشکیلی و مبارزه سی ده، آذربایجانک فکر منبرلرندن بری اولمغه باشلامشدی. داها اوزمانلر، وجوده کلمکه باشلایان آذری ادبیاتی بو فکری مؤسسه لری جمیعت تلقین ایتمکده باشلامشدی.

مملکتده کی ملی بورژوازی نک بوترقی رور انکشافنده، روسیه دن آلدینی خلقجیلق برنیلرندن باشقه، دیگر بر فکری و اجتماعی عمده لر منیبی واردی که، کیتدکجه

آذربایجانده کندی تاثیرینی کو-ترمکه ایدی . اوده . تا XIX نجی عصرک
صوک ییللرینه دوغرو ، قریم طریقله تورکیه دن کلن تورکجه لک و ملتجه لک
جریان ایدی . بالخاصه قاصبرینسکی مطبوعاتی ایله آذری منورلری آراسنده باشلایان
بوفکری جریانده ، یکی آذری جمعیتک قورولوش پرنسپلرندن بری حاله کچمک
اوزره ایدی .

— ۸ —

یکرمنجی عصر کیرمشدی . بونکله برابر « ملی قورتولوش » سربستلک ،
ملی معارف و مدنیت ، پرنسپلری ده بوگونکی سابق « روسیه ایمپراطورلنی ، خلقلرینک
آراسنده دوغمشدی . بو ، بالخاصه آذربایجان ایچون ضروری بر حال آلمشدی .
چونکه سیاسی و اقتصادی دامارلرینی پنجه نه آلمقله قانمایان جار روسیه سی ، آذربایجا-
نده بوتون فکری حیاتی اولدورمکه ، آذری خلقنی ، شیعی لکک خرافات هواسدن
آیرمامنه ، مرتورلو قورتولوش حرکتلرینی امانسز صورنده باصدیرمنه بویوک بر
قوت صرف ایدیوردی . برآز قوتلی کوردیکی غزته نی قاپاور ، دیکر غزته لکده
اوزون مدت یاشامانی موافق کورمیوردی . وجوده کتیریلن اوافق تفک « روس-
مسلمان ، و یاخود روس تعبیرله « روس - تاتار » مکتبلرنده تورک دیلی تدریسی
یاساق ایدرک بوکا کیزلیجه تثبث ایدن معلملری نفی ایدیوردی .

بالخاصه « باکو » کبی صنایع و اقتصاد مرکزی بولونان بر شهرله آذربایجانده ،
جار حکومتک بونی امان ظالمدری صوک درجه نی بولمشدی . چونکه ، اون دو قوزنجی
عصرک صوکلرینه ، ویکرمنجی عصرک ایلك نه لرینه دوغرو بویوک بر کنیشلک
آلان روس « سوسیال-دموقرات » فرقه سی طرفندن اداره ایدیان عمله حرکتلری
وعیاللری ، باکوده ده کندینی کو-ترمکه باشلامشدی . باکوده ایسه بویله بر حادثه نلک
وقوعی ، روسیه قاپیتالیزمنه تولوم ضربه سی ایندیره بیلیردی . بوندن دولایی بواجتماعی-
صنعی خوتنودسزلنک و « نونیت سزلکک ملی دوستانلق و عصیانله برلشمه نه میدان
وپرمه مک ایچون ، آذربایجانده ، ملی قورتولوش و سربستلک فکترلری مدهش بر

صورتده تعقیب ایدیلرک سوندورولوردی . روسیه‌ده کی صنفی عصبان و اختلال حرکتلی انفلاق نقطه‌سه کلدیکی زمان، روسیه حکومتی کندی باشی قورتارمق مقصدیله، «روس - ژاپون» محاربه‌سه کیریشمش، و افکار عمومیله غیرممنون عنصرلی حرب جبهه‌لرینه سوروکله مشدی. لاکن بوده یاردم ایتیه‌رک روسیه مغلوب چیقنجه، ۱۹۰۵ نجی سنه‌ده بویوک باختلال قاصیرغہ‌سی مملکتک مرطرقده ظهور ایتمشدی. بونک نتیجه‌سنده ایسه، روس چارلنی مؤقت بر «مساحه» دورده‌سه کیره‌رک، اک بویوک صنفی دوشمانی بولونان عمله و کویلولردن ییدیکی ضربه تأثیریه، کوجوک ملتله‌ده ملی معارف و مدنیت ساحه‌لرنده بجاایشق حریتنی بخش ایتمشدی.

..

ایسته بومدت ظرفنده، آذری ادبیاتی پک‌ده بارلاق نمونه‌لر وجوده کتیر . مه‌مشدی. ایلك مرحله‌سه میرزا فتحعلی ایله کیره‌ن یکی آذری ادبیاتی، «زردانی» غرته‌جیلکی ایله ایکنجی بر حرکت قوه‌سی آلارق ایلریله‌مکه باشلامشدی . بو، بالخاصه، اونسزده پک آز اولان منورلرک معارف ساحه‌سنده کی مشغولیتلرندن ایلری کلدیکی کبی، «واقومه‌یازمه»، بیلیمه‌مه‌ک‌ده بونده بویوک تأثیری واردی . لاکن، بو، آذری ادبی قوه‌لرینک کوجوک بر تراکندن باشقه برشی دکلدی. آز زمانده بو تراکم یکی بر صیجراما دوغوراجقدی . چونکه طبیعت وجوبنده کی تکامل یک رنگ بر ایلریله‌مه یاخود عینی سرعت درجه‌سیله دائمی بر حرکتده بولونان برشمندوفر قطارینک سیری کی دکلدی . اونده، مختلف دو نوم نقطه‌لری، موقت بطائت، یرنده صایما، قدرت تراکمی، کری چکیلیمه و بونلرله شرطلنش آتلایش و صیجرامالر واردرکه، تاریخی تکاملک بوتون خصوصیتلرینی ده بونده آراق لازمدر . آذربایجان ادبیاتینک ده یکرمنجی عصر عرفه‌سنده کی وضعیتی، بو یرنده صایما و تراکم، آنتری درکه، اونک عقبنده، کورولدیکی کبی، «صیجرایش» وقوع بولمشدی . (۱۹۰۵) اختلالی متعاقب ، آزاچق نفس آلان آذری جمعیتده دهشتلی وقوتلی بر فکری آجیلنش ، حرکت و فوران وجوده کلشدی . بونکه آذری ادبیاتی ، ایکنجی برانکشاف مرحله‌سه کیرمشدی .

III

فیرضات ادبیاتی و دروایی

- ۹ -

۱۹۰۵ نجی ییلدن سوکرا، آذربایجانده «علی بك حسین زاده» باش اولوق اوزده، یکی بر ادبی جریان باشلامشدی .. اولجه «حیات» غزته سیله کندینی کوسترمن بوجریان، بالاخره (۱۹۰۶) نجی سنه دن اعتباراً ۳۲ نومرو قدر نشر ایدیه بیلن «فیوضات» مجموعه سنده کندی حقیقی سیاسی بولمشدی. بوندن دولایی یکی آذربایجان ادبیاتک بومر حله نه «علی بك» و یاخود «فیوضات» دوره سی دینیلور. ایلک باقیشده ییله، بو جریانک کندی سلقدن بام باشقه بر خط حرکت تعقیب ایتدیکی کوزه چاربار. بو ادبیات، «میرزا فتحعلی» دن اعتباراً دوام ایدن خلقجی ادبیاتک قارشیسه، رومانیک - کزیده لر ادبیاتی صقیله چیتمش و حیاته کیرمشدی. بو جریان ایچون الهام منبی، آرتق آخوندوفده کی کبی خلق حیاتی، کوره نیکی دکل، بلکه هر تورلو خلقی لق و ده موقراتیزم دن عاری بولومان عثمانلی تنظیمات و زوت قون ادبیاتی ایدی. ایته بو کون ادبی فعالیتدن چکیان و استانبولده بولومان «علی بك حسین زاده»، آذربایجانده بویله بر ادبیاتک باشچیسی اولمشدی.

شهمزکه، آذری ادبیاتنده کی بو حرکت تصادفی دکلدی؛ و یاخود، «علی بك حسین زاده» نك فیوضاتی سایه سنده اولمامشدی. قناعتزجه بوتک معین بر اجتماعی سبی واردی که، اوده، اوزمانکی آذری جمعیتنده کی قدرتلر مناسبلرینک دیکشمه سی و ۱۹۰۵ اختلالیه ویریلن یارم سربستلک له کندی استقرارینی حس ایدن آذری بورزو آصتک جمعیتده کی رولنک تبدیلی ایدی.

آذربایجان تاریخنک صوک ییللری ایله آشنا اولانلر بیلیرلر که، ۱۹۰۵ نجی ییله دوغرو، آذربایجان ده عمومیتله «قاپتالیزم»، بویومش و کیشمه مشدی. عملکنده کی مناسبلر ایسه خارجدن کلن «امنعه» لر و «قاپتالیزم مبادلله اصولی» ایله دکل،

بلکه «مملکتده کی قاپیتالیزم استحصال اصولی» ایله تعیین و اداره اولنیورلردی .
چونکه آرتق مملکتده تجارت بورژوازیسی دکل ، بلکه صنایعی بورژوازی رهبر
اولغه باشلامشدی .

بوندن دولایی ، اجنبی قاپیتالیستلر - میلیوزرلرله برابر ، «تقی یف ، تقی یف»
وساثرلری کی بویوک تورک قاپیتالیستلری ده وجوده کلتش ، وتورکلر ، قارشیلرینه
قانونله بیله آتیلان مانعله رغماً ، مملکتک اقتصادنده رول اوینامغه باشلامشلردی .
با کوفت - پترول معدنلرنده ، آذربایجان کوی اقتصاداتی و داخلی تجارت ایشلرنده ،
تورکلرده معین موقعه کچرک اجنبی سرمایه سی ایله رقابته کیریشیورلردی . آرتق
بوندن صوگرا ، آذربایجان روسیا ایچون یالکیز برخام مال منبئی ویا صاتیش بازاری
دکل ، بوندن داها زیاده برصنایع واستحصال اوجاغی ایدی .

بویله بر اقتصادی انکشاف نتیجه سنده ، شبهه سزکه ، ایلاک صیراده روس قاپیتالیزی
ایله بر رقابت و مبارزه باشلایاچقدی . بونی بز ، ژاپون محاربه سنندن صوگرا بیله
حسن ایتمکه باشلایوروز . بونکله آذری بورژوازیسی مملکتده کی ارمنی و روس
قاپیتالیستلری ایله بویوک بر رقابته باشلامش وحتی قاوغایه بیله کیریشمشدی . ارمنی -
مسلمان قاوغا و قیرغینی نك ، بورقابت و اقتصادی مبارزه نك نتیجه سی اولماسنده هیچ
کیمسه شبهه ایده من .

ایشته بو وضعیت ، یعنی ، برطرفدن مملکتده بویومکه باشلایان ملی قاپیتالیزم
و بونک نتیجه سنده دیگر ملتلر سرمایه سی ایله وقوعی مجبوری رقابت و محادله ،
منورلر و بورژوا صنفنده ملی شعوری تقویه ایتمشدی . اوزمانه قادار ، مسلمانلقدن
باشقه برشی بیلمه یین وهرشیدن زیاده مربوط بولوندیخی ایران حرثی تأثیریه فارسغه
متایل بولونان آذری کزیده لری ، شیمدی کندیلرنده داها باشقه بر بئلکک تظاهر
ایتدیکنی حسن ایتمشلردی . بو ، «ملت» جیلکدی ؛ لاکن اونوتولماسین که ، بو
«ملت» جیلک ، ابتدائی برشکلده بولوندیغندن ، دینله داها زیاده غلاقه دار بولنیوردی .
بونک ایچون بوکا «امتجی بر ملت جیلک» دیمک داها موافق اولور .

ایشته بو حال ، معارف و ادبیاتده «خلق جیلک» یرینه بو «امتجی - ملتجی لکی»

اقامه ایتشدی . بو زمان آرتق خلق ، جمعیتک اساس کتله سی صایلمیور ، مملکتک مقدراتی اونک طالعه باغلانمیوردی . آذری جمعیتک ملت اولغه باشلادی ، بونک رهبر صنفک ایسه یالکز بویوک بورژوا قاپتالیستلر بولوندی کورولوردی . بوندن دولای «ملتجیلک» و «ملی آزادلق» شعار بوزمانک اوجانی شعارلری حالی ایتشدی . بوندن باشقه ، خلقجیلک ضعیفه مه سی و رهبر لکدن چیقما سنی ، دیگر بر سبب ، داها دوغروسی ، اقتصادی انکشافک دیگر بر نتیجه سی حاضر لامشدی . اوده ، آذری بورژوا منورلر آریستوقراسیسی نک تشکیلی ایدی . روسیه ده و یاخود تورکیه ده تحصیل ایدن زنکی آذری کنجلیری چوغالمش دی . البت که بونلر ، بر «کزیده طبقه سی» بولونقلرینی حس ایده جکلر ، جمعیتک معنوی رهبرلری طبقه سی بولونقلرینه قانع اولاجقلردی .

ایشته بو منورلرک ایلری کلنلرندن بولونان «علی بک حسین زاده» احمد بک آغایف ، کی منور ذوات ، آذربایجانده یکی ادبیات و مفکوره جیلک رهبرلری اولمشردی . علی بک حسین زاده نک فیوضاتی واحمد بک آغا اوغلی نک مطبوعات و معارفده کی فعالیتلری ، آذربایجان حرشده کی دونوم نقطه لرینی تشکیل ایتشدی .

— ۱۰ —

«فیوضات مجموعه سی» ، آذری محیطنک بکله مه دیکی بر شی دکلدی . بو ، یالکز ، آذری جمعیتده تراکم ایدن براحتیاجی تنظیم ایتمش ، سیسته ملشدیرمش ، واستقامتی تعیین ایتشدی .

بو نقطه نظر دن ، «علی بک حسین زاده» نک آذری ادبیاتنده کی اکی بویوک خدمتی ، بواحتیاجلری وقتنده آکلایه رق حرکت ایتمه سی ایدی . بواحتیاجلر ، آذری محیط و منورلرینک آرتق غریبه ، ایران دن و روسیادن زیاده «تورکیه» یه دوغمه سی ایله دوغمشدی . بوایه ، دوغمقده بولونان «ملتجیلک» سائقه سی ایله ایدی .

اونوتولماسین که ، آذری محیطی ، روس استیلاسنه قادار ، تام بر ایران حرثی مستملکده سی (Colonie) ایدی . اسلامی ایران مدنی آذربایجانک جان دامارلرینی

اشغال ایتمیش واونی کندی انکشاف خطیله کوتورمیشدی . حق بوا مید او درجه ایلری کیشمیشدی که ، آذربیلر ، ایران مدینتی نك میخانیکی منهلکلیکندن چیقارمق ، اونك یاراتمیشی لری صبراسنه کچمیشلردی . ماضیده «شیروانلی خاقانی» ، «کنجه لی نظامی» ، لیت بویاراتمیشی لرك اك ایلری کلنلرندن درلر . بو مدتده آذری شعوری روحیاتی ، تام بر « ابرانیك » چرجیوه - سنده ایدی . قرون وسطائی جمعیت قورولوشی و مذهب برلکی ، بو چرجیوه بی یاراتان اك مهم عامللر صبراسنه قونولمالی در .

روس استیلاسی ، یوقاریده ده کوستر دیکمز کبی ، بو چرجیوه بی قیرمیشدی . آرتق آذربایجانده روسیه واسطه - سیله ، غرب حرتی و مناسبتلری عنصرلری کیرمکه باشلامیشدی . بو ، «قوزمو بولیت» لکی آذری حرن دامارلرینه آشیلامق وظیفه - سی کوربیوردی . بونك اك بارز قدرتی «میرزا فتحعلی» ادبیاتی کوسترمیشدی . بو صورتله آذری جمعیتی ، آشاغی طبقه لرده ایران مدینتی ، یوقاری طبقه لرده اینه روس مدینتی عنصرلرینك ترکیندن وجوده کلمکه باشلامیشدی . نویله بر ترکیب که ، اوجنچی بر « حاده » یاراتامیله جك معین نقطه ده دورامیور ، ودائمی بر متقابل مجادله حالده یاشیوردی . بو وضعیت بشنجی سنه یه قادار بویله دوام ایدی یور . بشنجی ییله کلنجه ، شبه - نر که غالبیت روس مدینتی نك مائی اولمش ، و جمعیت حاکم ورهبر عنصری اولمیشدی . لاکن بوده اوزون سورمه - دی . آذربایجاندا بشنجی ییللره دوغرو اوجنچی بر مدینت سیتمی - ده بوکا انضمام ایندی . بوده ، تنظیمات دورندن سوکرا تورکیده وجوده کلن «عثمانلی» - آوروپا ، مدینتی ایدی . بوندن سوکرا کی ییللر ، بو اوج مدینتک مبارزه صحنه - سندن عبارتدرلر .

آذری جمعیتک تورکیه به دوغرو چوریطه - سی ، آذربایجانده تام ملتجیلکک دوغمنی اوزره اولدینی بر زمانده ایدی که ، بوده تصادفی دکلدی . بوده ، مملکتک منی انکشافندن دوغیوردی .

آذربایجان کندی قوم - سنا یانه رق هیچ برایش یابامازدی . چونکه ، چارلق قارشینده ضعیف اولدینی حس ایدی یوردی . بونك ایچون اك بو بوک چاره ، تورک - عثمانلی حکومتده دوغرو دونمک ایدی . بویله ده یاییلدی . چونکه ، بر طرفدن خلیفه لکه

اتحاد اسلام مفكوره لرینك منبی بولونان تور که ، دیگر طرفدن ده تورانجیلاق و تورکچی لکک دوغدینی بر مملکتدی . آذربایجانی قورنارایلسه ، آنجاق عثمانلی خلافت و حکومتی قورنارایلیق قاعتی حاصل اولمندی . ایته بو زمانده ایدی که آذری جمیته عثمانلی ادبیاتی تأثیر کوسترکه باشلامش ، اونی کندی طرفه جکمنندی . بوسورتله روس مدنیته ده مغلوب اولمه ، ویرینی «عثمانلیجیلاق» ترک ایتمک باشلامندی . ایته بو حرکتی وقتده قاورایان «علی بك حسین زاده» تأسیس ابتدکی «فیوضات» مجموعه سی ایله منورلرک شعورینی تنظیم و معین استقامت سوق ایتمندی . شه سز که بو صورتله ، عثمانلی ادبیات جدیدی ، هم شکل ، هم دیل ، و هم ده موضوع اعتباریله ، یکی وجوده کمنش آذری ادبیاتی ایچون برابده آل اولاجقدی . «فیوضات ادبیاتی» ایته بویکی حرکتک و یولک محمولی اولارق میدانه جیقدی .

— ۱۱ —

تور که ادبیاتنده «تروت قتون مجموعه سی» نه کبی بررول اوینامش سه ، آذری ادبیاتنده ده «فیوضات» ک رولی اونک عینی در . یالکز بوقادار وار که ، «تروت قتون» دوامی مدتیجه سیر حالنده کی رمرکز اولدینی حالده «فیوضات» یالکز باشلانفجدن عبارتدر . لاکن او یله بر باشلانفج که ، کندی دوامی کندینه برچوق جهندن صادق بیراقش ، شعار لرینک جوغنی کندیلله «کل» دوامیله یاشامشدر .

ایکی شخصیت وار که فیوضات ادبیاتنک «علی بك حسین زاده» دن سوکره ایکی قوتلی قطبیری حالنده بولونمشلردر . بوتلردن بری «محمد هادی» در که ادبی فعالیت ۱۹۰۶ نجی ییلدن اعتباراً باشلار ، فیوضات ده اک قوتلی بر دورینی یاشار ، بر طاقم حلزون بوللرله ۱۹۱۸ نجی ییلده دوغرو کلیر . بو ، فیوضات دورینک باشلانفج قسنک بر مثلی در . ایکنجی شخصیت ایسه «حسین جاویده» در که ، ادبی فعالیتک یوکه ک آنلرینی بالخاصه حرب عمومیدن زمانمزه قدر اولان مدت آراسنده یاشامشدر . بوسورتله ده «حسین جاویده» فیوضات ادبیاتنک دوام مرحله سی مثلیدر . شو کوجوک وساده اسکت اطرافنده ، فیوضات ادبیاتنک آنا خطلرینی تعیین ایتمک ، انکشافی

آ کلامی دیمک در . بونک ایچونده بوراده ، مختصرده اوله ، بو خصوصی آیدینلاقم ایستوروز .

«علی بک حسین زاده»، «فیوضات» مجموعه سیاهی ادبی ذوقی و غایه بی حیاتبیلشدیردی . یوقاریدهده ذکر ایندیگمز کبی ، او ، بونی یاراتمادی ؛ بلکه، جمیٹک انکنافی و قدرت لک تراکمی ایله انفلاق درجه سنه کلمش بولونان برحرکتی اداره ایتدی و اونک رولی ده آنجق بو اداره ایله قلابیلدی . بو حکم ، هیچ بوصورتله علی بک آذری ادبیاتی تاریخنده کی موقعی ایندی برمک و کوچولمک دیمک دکلدر . خایر، بزبوفکردن چوق اوزاغز . دقت ایدیله جک اولورسه ، حقیقتاده کوروله جک درکه ، «علی بک حسین زاده» ادبی ذوقلرک اک بوکک بر اقا ده جیسی ، جریانک شاه اثری دکل ، بلکه وسطی بر قیمتده بولونایله جک بر ادبی اثرده میدانه قوبمادی . «فیوضات» مجموعه سنده کی مقاله و شعرلری قیمت سزدر ، دیمک ایسته میوروز . بالعکس بویوک مهارتله یازلمش اثرلر در . یالکز اوقادار . اونلرک رهبرلکی ، سجه وی نمونه لکی مثله سنه کلنجه ، بو خصوصده بلکه ده مباحثه ایدیه جک بولور . بزه قالیرسه ، اونلر ادبی برانراولمقدن زیاده ، «فیوضات» مجموعه سنک - وسارندن عبارتدیلر . فائوئتن یاپیلان منظوم ترجمه لر ، شعرلر ، هبسی ایسته بوسوس وظیفه - نی کوردیلر . هرسوس کبی ، اونلرکده کورونوشی قایدلرندن فضله اولدی . مقاله لرینک ایسه ، داهاز زیاده اجتماعی قیستلری واردرکه ، ادبی اهمیت مالک دکل کبی ایدیلر .

بوصورتله «علی بک حسین زاده» برحرکت و جریان یارانجیسی دکل ، او جریانک منتخب برمدیری اولدی . او جریانه بر مرکزیت حرکتی ویردی . آذربایجان ادبیاتنده اونک رولی بوقدرله قالدی .

مجموعه یه بک یاقیندن اشتراک ایدن قریم محردلرندن «حسن صبری آوازوف» و نور کمالی «احمد کمال» ده روللری بک ابتدائی قالدی . «حسن صبری» ، ادبی هیچ جاذب خصوصیت مالک اولمایان بعض پیه نلری ، «احمد کمال» ایسه یالکز باصیلمتله قالان برطاقم شعرلری و تنقیدی مقاله لری ایله ، بو ادبیاتده بر موقع طوتامادیلر . بوندن دولایی ، بزه فیوضات ادبیاتنک باشلانج دورهنک یکنه مثل اولارق و محمد

هادی، بی کوستر مکه کندیمزی حقی کوریوروز. دکل یالکز لسان، شکل، فکر، بلکه شعرلرینک موضوعی اعتباریلده ده «محمد هادی» زمانک آدامی و عملی اولارق ادبیات تاریخنه کیردی.

«محمد هادی» یارایمیلنک ایلک دورده سنه «فردوس الهمات دوری دیبلم». چونکه بو زمانده کی اثرلرینی «فردوس الهمات» نامی آلتده نشر ایتمس اولدیفندن، بو، بک شایان دقت بر اثر در. بو اثر اوزرنده - مقاله مزه صیغما یا جق درجه ده - توقف ایتمک ایچون، یالکز بونی سویلمه لی یزکه «فردوس الهمات» محمد هادی نك بوتون روحی یاشاییشنی، فکری، حسی وارلغنی، و وارلغنی بوتون ضدیتلرینی، چیلاقلق و نور تولکلیرینی کویستر بر. زمانک بوتون شمارلرینی. فکرلرینی ده بوکا عکس ایندیره ییلن «محمد هادی»، کندی نورمال ادبی فعالیت حیاتی یاشادی. بوندن سوکرا کی اثرلرده، مثلا حیاتنک سوکده دوغری صحیفه حالده نشر ایدوب کندی الیه توزیع ایندیکی منظومه لرده آرتق اسکی «محمد هادی» بی کوره میوروز. اسکی آتشین «محمد هادی» بو اثرلرده بک دوشکون، بک تولکون در. بو خصوصیت، یالکز «محمد هادی» نك دکل، بلکه او زمانکی آذری منورلرینک بر قسی ایچون بک سجه وی در. ایچمک؛ ادراکه، عقله، حسه، دینه، وارلغه عصبان ایتمک، ده لی شاعر حیاتی یاشامق.. عمومی حربک سوکده دوشرو بر زمیره منورلرک حیاتی بودر. او منورلرکه، ملکتنک اک حساس، اک آکلایشلی و اک ایلری کلنلرندن ایدیلر.

«محمد هادی» ده، ماجرالی حیاتیله، کاه استانبول غزته لرندن برنده مترجم صفیه جالیشمش، غزته نك قاپانماسیله تا یونانستانه قدر هجرت ایدره ک جاسوس دیبه توقیف ایدلمش، کاه حرب جهته قدر کیشمش، و اک نهایت «کنجه»، سو ققلمزنده سرخوش ودلی بر حالده شعرلرینی انشاد ایدره ک مجهول بر یرده یوق اولمشدر. بو بو یوک تورک شاعری، بک بدبختانه بر صورتده بیلککنده کی شاعری، متفکری و انسانی بربری آردنجه تولدورده ک، جمیته: «مامل حیاتمه» بنی طانیاد کسه، ماعده ده. طانیما، دیمک ایستهر کی، تولومک آغوشنه آتیلارق، مجهول آلر طرفندن مجهول طور اقلره کومولمشدر.

شیمدی بر حیات بولونان «حسین جاویده» ده، ادبی یارانجی لنی و اثرلرینک عمومی
سجیه سی ایله فیوضات ادبیاته داخلدر . لاکن بو اوپله بر ادبی شخصیت درکه ،
فیوضات ادبیاتک عمومی تمایلی واستقامتی دوام ابتدردیکی درجه ده، اونوتدور-
دی ده . بوندن دولاییدرکه بز اوکا فیوضات دورینک دوام مرحله سی ممثلی دبدک .
بو ، بوش بر ادما دکلدر . علی ایسه بودر : فیوضات ادبیاتی معین بر اجتماعی
صنفه استاد ایدیوردی . اوزمان بوصف یعنی بویوک بورزوآزی ایله کزیده منورلر،
داها ایلك شکل هیجانلری ایله، انقلابیلق ، آتشین بر ممارفجی لك و جمعیتی لك له
مانیوردی . «محمد هادی» ایسته بو دورک بر ممثلی در . لاکن بو حال جوق دوام
ایده مەدی .

چونکه ، ایلك زمانلرده ملتلی و حرکتلی بوقان « استولیین » ارتجایی ،
صوکر، حرب و داهاسوکر، بویوک روسیه انقلابلری (شباط و اوتتوبر) بوصفک
وضعیتی دکیشدیردی؛ و اجتماعی غایه لر نه ده ده، بویوک تبدلر وجوده کتیردی . بوزمان،
منورلرک بویوک بر قسیمی ده، آرتق اسکی جمعیت جی لکارینی بیرا قارق، یوکه ک غایه لر
واملر ، اینجه . و جمعیتدن اوزاق حقیقتلر آرامنه باشلادیلر . مفکوروی ساحه ده ،
اک بویوک بر «ایده آلزم» باشلادی . بو «ایده آلزم» آرتق بوصفک سقوطنی اشارت
ایدیوردی . «جاویده» ده، ایسته بو دورک ، بو خصوصیتلرک شاعری اولدی .
جاویده کی بوتون فکری، مفکوروی خصوصیتلر، اونک صنفه و ادبیاته نظری هب
کوتر دیکمز وضعیت نتیجه لریدر .

هر جمعیتده معین غروبلرک معین طالع لری واردر . آذری جمیقتده بویوک
بورزوآزی صنفک ده کندی نه مخصوص بر طالی واردر که ، «جاویده» بو طالع بک
صادق قالدی . مفکوره و ذهنیت اعتباریله منسوب اولدینی صنفک بوتون انکشاف
صفحه لرینی کندیشنده بک صمیمی صورنده افاده ایندیگی کی، او صنفک غایه، امل،
آرزو ، روحی یاشایش و حیات کوروشنی عکس ایندیوردی .

- ۱۲ -

آذری ادبیاتی تاریختده فیوضات ادبیاتک موقعی نه در ؟
اولاً فیوضات ادبیاتی، مقاله مزک باشنده قید ایتدیگمز کی، آذری ادبی
دیلنده بر دونوم قطعه سی وجوده کتیردی. بو ادبیات دورنده، آذری محررلری
« ادبیات جدیده » لاتی قولانغه باشلادیلر. لسان مثله سی، ادبیاتده بویوک
بر مثله در. چونکه بو، یازیلانلرله اوقویانلری، کوزل تعین ایدر و جرجیوم
لدیر بر. فیوضات دیلده بو وظیفه بی آبی بادی و بوکون بزه، بو ادبیاتک صنفی
ماهیتی کوستره بیله جک بر ماده اولارق ایشه یارادی.

لساندهده « محمد هادی » بو ادبیاتک ایلک دورلرینی تشکیل ایدر. چونکه « محمد
هادی »، ادبیات جدیده - ثروت قون لسانی، اولدینی کی، آذری ادبیاتده یاشانمق
ایسته یوردی. فکر تک، جناب شهاب الدینک، شاعر اعظم حامدک لسانلرنده کی بوتون
چتین لک، عربی و فارسی کلمه و ترکیلرک کثرتی، « محمد هادی » لسانده آچیق صورتده
کورولور. دکل « محمد هادی »، نک بلکه « علی بک حسین زاده »، نک کندی لسانی بیله بو حالده
ایدی. اوزمان، داخلی اعتراضلردن باشقه، « اسماعیل بک قاصیرینسکی »، نک ده بر
مکتوبیله اعتراضی جلب ایتمش اولان « علی بک حسین زاده » ده، مثلاً بویله بر لسان
قوللانیوردی :

« انتظار شبایمه پیدار اولان ای ظل

ای ظل طلوعات اولیورسک ینه پیدا، (فائوست ترجمه سی)

بونک، مثلاً « محمد هادی »، نک بو لساندن هیچ بر فرقی یوقدر، ظن ایدر رز :

« فکرت او بویوک دامی نوار فونکار

هر تار رباندن او جان نغمه « سحر »

لاکن بویله دوام ایتمه دی. کیت کیده آرتق « ثروت فنونخیلق » محلی خصوص-
صبتلره اویمغه، ساده لشمکه باشلادی. بو، بالخاصه حربدن صوکر اکی دورلرده
اولدی. « حسین جاوید »، لسانی ایسته بو دور ایچون شایان دقتدر. اولجه حامدک
ایزلری اوزرنده کیدمن جاوید، صوک زمانلرده لسانی بوتون بوتونه تنظیمات و ثروت
تورک یوردی - ۳۱ - ۴

قون ادبیاتی تأثیرندن قورتارم رق هر و شک مساعد. ابتدیی درجه ده ساده تورکجه قوللانمايه باشلادی. مثلا اونک بو پارچالری لسانی حقد. بر فکر ویره بیلیر:

«بن کوزه لرده کوزه دل روح آرام
روسی دوشکونلری چیرکین صایارم»

ویا خود:

أوت ، کوزه دل شاعرلرک
طانی خوبلاسندن کوزه دل ،
ابلاک بهارده سرلرک
ینه رؤیاسندن کوزه دل»

ایکنجی: فیوضات ادبیاتی، یکی آذری شعرینی وجوده کتیردی. او شعری که «تا میرزا فتحعلی» دئیری صوصش، غزل، قصیده شکلری ایچنده یعنی ۱۸-۱۹ نجی عصرلر طرزنده یاشیوردی. بو طرزایه محلی لشمش و خلقلشمش ادبیات دی که، هم هجا و هم ده عروض وزننده ایدی.

فیوضات ایله، آذری ادبیاتنه تنظیمات و ثروت قون شعری بکدی. آرتق غزل و قصیده دن آل چکیلرک، حامدک، اکرمک، کالک و فکرک شعرلری نمونه اولارق آیلندی. بونکله شهبه سزکه عروض قوتلندی؛ و هجا وزنی کوچوک بر زمان ایچون ترک ایدلدی. لاکن آذری شعری داها زیاده اینجه لدی و شعرک آهنگ و موسیقی خصوصیتنی تأمین ایدیجی بر حرکت او یاندیردی. «هادی» شعرلرینی بکده. اُسکی طرزندن قورتارامادی. او، داها زیاده، «نامق کال»، طرزنده شعرلر یاراتیوردی. «حسین جاوید» ایسه تمامیه اُسکی شعر طرزندن آیریلدی و «فکرت» حامد، بولبله کتیدی. فطرتنده کی بویوک استعداد صوک زمانلرده هر تورلو خارجی تأثیرلر دده قورتولارق، کندی شخصیتک دوغوردینی شعرلر یازمغه و کندی شاعرینلکنی کو سترمه که باشلادی.

شعر، فیوضات ادبیاتیه، یالکز بویه شکل و وزن اعتباریه دیکشه دی. اونده کی بوتون موضوعله برابر موتیفلرده، خیالارده، آهنگده تبدل ایدی. بر قاج عصر عینی شعر موتیفلری اطرافنده دولاشان آذری شعری، مثلا «محمد

هادی، ایله تمامیله یکی موضوعلره یا ناشدی. یکی تیب الهاملر، حسلر، فکر، شرک موضوعی حاله کچدی. بونی «حسین جاوید» ایلر بلندی؛ شمره بر طرفدن روحی یاشاییش و حسلری، دیگر طرفدن تاریخی حادثه لری موضوع ایده رک، هم سو بزه قتیف، هم او بزه قتیف شعر نمونه لرینی وجوده کتیردی. بو هر ایکی نوع شعر لری، «درام و پیسه لر یله»، آیری آیری شعر لر نده، مثلاً «کچمش کونلر» نده کورونور.

اوجنجی: فیوضات ادبیات یله، منظوم تیاترونویسک آذری ادبیات نده انکشافه باشلادی. بویولده ایلك نمونه یی «فائوست» ترجمه سیله «علی بک حسین زاده» کوستردی. لاکن بونده هر کس دن زیاده «حسین جاوید» موفق اولدی؛ والبته که بوموقتینی، بر چوق نقطه نظر دن، شاعر اعظم «حامد» دهاسنه بورجلودر. اودها که: تورک دنیا ادبیاتنه شاه اثر لر ویرمشد. فیوضات دن سوکرا تیاترو جیلق یالکیز منظوم اولارق قالمادی. موضوعنی دکیشدیردی. «میرزا فتحعلی» ایله باشلیان صحه ادبیاتی آذری تیاتر محرر لرینی بالخاصه قومه دی یولیه کوتوریدوردی. لاکن فیوضات دن سوکرا رومان تیک قاجمه لر، و دراملر ده وجوده کلکه باشلادی که، بوراده «حسین جاوید» یته باشده دورمقده در. اونک، «شیخ صنعان، ابلیس، اوچوروم، پیغمبر، طوبال تیمور» کبی اثر لری هر سنه اونلرجه دفعه اوینامقده و دایما اوقونمقده در، و بونکله ده قالمایارق کندی پیرو لرینی بولمشد.

فیوضات ادبیات نک شکلی و موفقیت لری باشلیجه بونلر دن عبارتدر. اجتماعی مفکوره و ذهنیت لرله ادبی موضوعلره کلنجه، اونلری ده بوراده مختصر جه صیرالایالم: هر شیدن اول، فیوضات ادبیات یله ملتجی لک، ناسیونالیزم ذهنیتی آذری ادبیاتنه کیرمشدی. او زمانه قدر یالکیز عمومی بر وطن پرورلک، دین ثورتوسی آلتنده بر خلق سوکیسی واردی. لاکن «فیوضات» ده، بویارز بر شکل آلدی. چونکه فیوضات دوری، روسیه ده ملی ضدیت لک و حرکات لک ده بارز قظا هر لرینه تصادف ایتمشدی. آذربایجانده بو؛ «اسلامی-ملی» بر شکلده، یوقاریده کی تعبیرله «امتجی-ملتجیلک» ده، و هر جهت دن زیاده «تورکیه» یه قارشی کندیسی کوستردی. داها آذری

ملتجیلکی یوقدی . عمومی اسلام تورکجه لیکی ، عثمانلی جیلق واردی .
ایشته بو ذهنیتک ادبی افاده لرینی «محمد هادی» یاراندی . محمد هادی ده «مشخص»
بر تورکجه لک یوقدی . اوندی ، صرف اسلامی بر ملتجیلک ذهنیتی حاکمدر . او ،
امتجی - ملتجیدر . چونکه «محمد هادی» ایچون آیری آیری بر تورک، ایران، قاس،
عرب، افغان ملت لری و ملتجیلکی یوقدر . بر اسلام ملت ی واردی . اونک قوللاندینی
«ملت» کلمه سی ده بو معناده آلمق لازمدر . ذاتاً فیوضات مجموعه سنک ده شعاری :
«اسلام عقیده لی، آوروپا فکری، فرنک قیافتی، اولق دکلی ایدی؟ البته کی اوزمانکی
تورکیه ده کی اتحاد اسلامی لک بونده جوق تأثیری واردی .

بو ذهنیت کیندجه قوتلشیور و تورکلیشوردی . فیوضاتک ایلك زمانلرنده مثلاً
محمد هادی ده اسلامی ملتجیلک کیندجه کندی دینی جرجیوه سی آتارق، تورانچیلنه ،
تورکیه جیلکه ، آذربیلکه دوغرو ندیجی بر حرکت کوستریشوردی . حربک
ایلك سنلرنده تبارز ایتمس بولونان تورانچیلق ، تورکیه جیلکه متقاب اولمش، آذری
منورلکنی تورکیه نک مقدراتی ایله صیقی صیقی باغلامشدی . روسیه انقلابندن
سوکرا کی ایکی ییلاق مساوات حکومتی دوری ایله، باشلیجه، آذری تورکجه لکی
ذهنیت و غایه جیلکی ایله مشغولدی .

«حسین جاوید» ، آذری تورکجه لکندن باشقه، عثمانلی جیلق ، تورانچیلق ،
تورکیه جیلک و تورکجه لکدن تدریجاً یکجش و بونلری ازلرنده عکس ایتدیرمشدی .
او، «شیخ صغان» مارال، اوچوروم، طوبال تیمور، آدی ازلری ایله بیله بو ذهنیتلرک
ادبی افاده سی نمایش ایتدیرمه رک بو کونه قادار کندی قایه لرینه صادق قالمشدر .
داها کینش روح و ذهنیه مالک اولان حسین جاوید ، بر طاقم سیلردن دولابی
آذری تورکجه لکی ایله مراقلا نمامش ، اوکا اعتنا ایتمه مشدی . بو وظیفه نی دیگر
آذری شاعری «جواد آخوندزاده» ایفا ایتدی و آذری تورکجه لکدنک ، شووینیزمنک
مترنم شاعری اولدی .

دینی ذهنیت، آذری ادبیاتندن «میرزا فتحعلی» دنبری قوغولامشدی . آرتق ادبیات
آخردن زیاده دنیا ایله مشغولدی . فیوضات ادبیاتی ده بو خصوصیتی قوتلندیردی .

لاکن ایده آلیزم و تصوف، فیوض ادبیاتندن پکده قولای قوغولامادی وداها
یکی برشکله کندی کوسردی [بز ایده آلیزمی آوروپاده کی مناسیله ماتریالیزم
ضدی اولان بر فلسفی کوروش مناسنده آلیورز].

«محمد هادی»، بوتون روحی ضدیتلری کندیسنده جامع بر «ایده آلیست» در.
او، کاه آتشی بر رومانیک انقلابچی، کاه دوشکون بر بدین در. خلقتک هر بر
ذره سندن بر غایه و معنی چیقاران، اولرده وجود حقیقی بی کورده «هادی» ده، شاعر
هادینک بر بارچاسیدر. او بعضاً داروینیت بر شاعر - قتیه قویلوک ضعیفلی
آزوب ییدیکنی، بونک فطری بر قانون اولدینی ایلری سورده؛ بزم نویله حرکت
ایتمه مز لازم کلدیکنی سویلر؛ یعنی محمد امین بک کی: «سنی بر لر، بزم ایسه ک سن
اونی» دیمک ایستر. لاکن بو، جوق سورمز؛ او، بردفیره، خلقتده هر شیک
خطا اولدینی، هیچ بر دوغرو لنگ و قانونک بولونمادیغنی سویله، هر بر حقیقی
انکار ایدن بر منکر، بر نیلیست وضیته کچر. اونک بوتون بو استحالهرینی
اداره ایدن، بویوک تصوفله ممزوج بر «ایده آلیزم» واردر.

حسین جاویدداها باشقه تورلودر. اونده آرتق یکی فلسفی مکتبلرک، ذهنیتلرک
قیرینتیلری ده واردر. استانبولده بولونورکن رضا توفیقندن آلدینی فلسفه درسلی
سایه سنده صوک عصرک غرب فلسفه لری ایله آشنا اولئر، اونی شرق تصوفی و اسلامی
عقیده سیله مزج ایدرک کندیته مخصوص بر ذهنیت و فلسفی کوروش وجوده
کثیر مشدر. اثرلرنده «شوپنهاور» و «نچه» مک فلسفی نصوصی ایله، پوزیتیویزم،
اجتماعی ایده آلیزم و ۱۸نجی عصرک فرانسر «ماتریالیزمک» ماتریالیزمک ده قیرینتیلری
واردر. قیرینتیلری دیوروز: چونکه «حسین جاوید» ده هیچ بر معین فلسفی مکتب
حاکم دکلدرد. او، هیچ بر تام فلسفی مکتبه منسوب اولامادی. بر جوق فلسفی
فکرلر طویللامش، و کندی شخصه و اثرلرینه اویغون بر طاقه فلسفه، لریا مشدر.
«شیخ صمان» اثریله حسین جاوید، تصوف و غرب ایده آلیزمک آبی بر ترکیب
انمودجنی وجوده کثیر مشدر. ابلیس و او جور و مده ایسه، بو، داهایزاده غریب لشمش،
«قانونتلاشمش»، «پیغمبر» و «طوپال تیمور» ده داهایزاده پوزیتیفلشمش و اجتماعیه

یا قلاشمشدر . فیوضات ادبیاتی، مفکوره و ذهنیت ساحه‌سنده بو وضعیتده قالشدر .
فیوضات ادبیاتک دردنجی خصوصیتی ده اونک رومانیک بر ادبیات اولماسیدر .
آخوندوفله باشلا یان دره آلیم، بو بر عکس العمل اولدی؛ ورومانتیزم، آوروپا معناسنده
رومانتیزم آذری ادبیاتسده حاکم اولمغه باشلادی .

«محمد هادی ده»، «حسین جاوید» ده رومانیکدر لر . لاکن بوراده «محمد هادی» بی
فیوضات رومانتیزمک ایلک باصاماغنده؛ «جاوید» ی ایسه صوک باصاماغنده کور یوروز .
«محمد هادی» فیوضات رومانتیزمک ایلک دوره لرینک شاعری اولارق قالدی . چونکه
اونک زمانسده رومانتیزم معین بر جمعیت حرکتک افاده جیی اولارق دوغمشدی .
«هادی» زمانسده رومانتیزم، ملی قایتالیزمک استقرار و ملی شعورک تشکلی نشانه‌سی
اولارق طوغمشدی . بوندن دولایی ده «هادی» کندی ابداع و ازانی ایله رومانیکدر .
شائی حادثه‌لری آلیر ، اونی کندی رومانیک شعورندن کچیره رک یاراتیردی .
یعنی دیمک ایسته یوروزکه محمد هادینک موضوعلری دکل ، یاراتیجیاق اصولی ،
تحت الشعور وارلنی «رومانیک» دی .

حالبوکه «حسین جاوید» له فیوضات رومانتیزمی کمال دوره‌سنده ایدی .
بوندن دولایی «حسین جاوید» ک هم موضوعلری ، همه تحت الشعور وارلنی
رومانیکدی . ایسته سزه کوچوک بر دلیل: «محمد هادی» مکتب ، معارف ، روبه
مات مجاسی کی بک شائی بر طاقم حادثه‌لری آلیر ؛ اونلری کندی یاراتیجیاق
سوزکچندن کچیره رک رومانیک بر حاله صوقار . بو صورتله اونک موضوعی شائی،
یاراتیجیانی ایسه رومانیک اولارق قالیر . حالبوکه حسین جاوید ، دائماً «شیخ صغان» ،
پیغمبر ، طوبال تیمور، کی شعورلرده رومانیکلشمش ، خیالکشمش و قهله‌لر آلیر ،
اونلری ابداع ایدر . حتی «مارال» ، آنا، اوجوروم ، شیداء کی اثرلرنده پیله اونک
موضوعلری شائی دکل ، رومانیکدر .

«محمد هادی» رومانتیزمی ، داها زیاده اویزه قتیف حادثه‌لری بدیی بر شکله
یاراتیرکن دوغار . «حسین جاوید» ایسه داها زیاده انسان شخصیتلری ایله باغلیدر .
محمد هادینک هر شعرنده شاعرک کندی وارلنی مترنمدر . «حسین جاوید» ایسه

آبری آبری تیلرک، شخصیتارک، انسانلرک روحیاتی ایله مشغولدر. اونک انسانلری
ایسه رومانیکدرلر. بوندن دولایی او، کندی «اوپریمقت» ایله «سوپریمقت» ی
آراسنده کی آهنگی تأمین ایدیور. چونکه «حسین جاوید» کندیسی ده رومانیکدر.
بو ادعاری ایضاح ایچون بونی ده قید ایدلم که بزجه، براترک رومانیک ویا
ره آلیست اولماسی، اونک موضوعنده دکل، محررک یاراتیجیلق اصولی و طرز
تلقی جهاننده در. یاراتیجیلق اصولی ایسه، بالخاصه، محررک جهانی طرز تلقیسی
اداره ایدن تحت الشعور بنلکنده در. موضوعنده، یاراتیجی بنلکنده رومانیک
اولماسی، رومانیزمک تام و مکمل اولماسه باعث اولور. ایسته «حسین جاوید» ده
بویله در.

— سوکی کله جک صاییده، —

ع. تاظم

له بنین عراد شرق دیللی انتیتوسی
تورکولوژی سه منار بوی طلبه سندن

